

ПРАВОВА ПРИРОДА ЗАЯВНИКА ТА ЙОГО РОЛЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Коваленко Ігор Петрович аспірант
кафедри галузевого права
Херсонського державного університету

У статті розглядається система процесуальних прав заявника в порівнянні з процесуальними правами інших учасників кримінального провадження та досліджується процедура їх реалізації в кримінальному процесі. Акцентується увага на необхідність розширення процесуальних повноважень заявника та приведення у відповідність деяких положень кримінального процесуального законодавства що їх регламентують.

Ключові слова: заявник, процесуальні повноваження, кримінальний процес, учасники кримінального провадження.

В статье рассматривается система процессуальных прав заявителя по сравнению с процессуальными правами других участников уголовного производства и исследуется процедура их реализации в уголовном процессе. Акцентируется внимание на необходимость расширения процессуальных полномочий заявителя и приведения в соответствие некоторых положений уголовного процессуального законодательства которые их регламентируют.

Ключевые слова: заявитель, процессуальные полномочия, уголовный процесс, участники уголовного производства.

Kovalenko I.P. The Legal Nature of the Applicant and Its Role in Criminal Proceedings. - Article

In the article the system of the applicant's procedural rights compared to rights of the other participants in criminal proceedings is considered and the procedure of their realization in the criminal process is investigated. Attention is focused on the need to expand procedural powers of applicant and on the aligning of certain provisions of the criminal procedure law that regulate them.

Keywords: applicant, procedural powers, criminal procedure, participants of the criminal proceedings.

Постановка проблеми. В умовах структурно-правової реформи та фінансово-економічної кризи в нашій країні право громадян на звернення з заявою про кримінальне правопорушення з метою її розгляду в установленому законом порядку, набуває особливої значимості. Процесуальний статус заявника був предметом дослідження таких науковців як Костилова Г.В. та Муженська Н.Є., Родевич Л.І., Багаутдинов О.Ф. та інші.

Водночас, в вітчизняних наукових працях та дослідженнях увага заявнику як учаснику кримінального процесу не приділялась, відповідно

порівняльно-правовий аналіз його повноважень вченим не проводився. Тому на даний час набуває актуальності висвітлення значимості ролі заявника у кримінальному провадженні в ході його взаємодії з іншими учасниками кримінального процесу. Дослідження процесу реалізації процесуальних прав заявника та порівняння їх з процесуальними правами інших учасників кримінального провадження.

Метою цієї статті є визначення основних прогалін кримінального процесуального законодавства в частині відсутності у нормах кодифікованого закону відповідних процесуальних повноважень заявника, як наслідок не забезпечує в повній мірі захист його прав і законних інтересів.

Виклад основного матеріалу.

Визначення поняття «заявник» в науці кримінального процесуального права та віднесення його до однієї з груп учасників кримінального провадження є неоднозначними та викликає ряд дискусій.

Костилева Г.В. та Муженська Н.Є. вважають, що заявник - особа, яка звернулася до органу внутрішніх справ або світового суду з наміром зробити заяву про вчинений злочин або злочин, що готується з дотриманням процедур, які передбачають порядок його звернення, а також інших правил його участі в кримінальному судочинстві, сприяє знищенню проявів беззаконня, корупції з боку посадових осіб, покликаних здійснювати кримінально-процесуальну діяльність [1; 52-56].

На думку Родевич Л.І. заявником є будь-яка особа, що звернулася до суду або органу кримінального переслідування в порядку встановленого кримінально-процесуальним законом, з метою захисту свого дійсного чи передбачуваного права, або яка повідомила про відоме йому суспільно небезпечне діяння, що здійснюється або вже вчинене та передбачене кримінальним законом [2; 58].

Визначення яке надає Родевич Л.І., на відмінну від поняття представленого Костилевою Г.В. та Муженською Н.Є., є більш повним та дієвішим в частині звернення заявника саме до органу кримінального переслідування як інстанції відповідного реагування компетентних органів держави до яких відносяться не лише органи внутрішніх справ, а й органи прокуратури, органи служби безпеки, податкові органи, органи протидії корупції та інші правоохоронні органи що діють у відповідності до законів держави.

Багаутдинов Ф.Я. у своїй роботі «Процесуальний статус заявника» вивчав проблему віднесення заявника до однієї зі сторін кримінального судочинства, а саме до сторони обвинувачення або захисту [3; 29-30].

Він зазначав, що заявник може залишитися просто заявником (коли, наприклад, він відмовляється від порушення кримінальної справи), може виступати в ролі свідка чи потерпілого. Не виключено зміна його процесуального статусу.

Таким чином, в силу мінливості процесуального становища, заявника не можна однозначно включити в сторону обвинувачення або захисту, тому його слід віднести саме до інших учасників кримінального судочинства.

З позицією Багаутдинова Ф.Я. неможливо не погодитись оскільки заявник в силу своєї природи є дійсно трансформативним учасником кримінального провадження який досить часто змінює свій статус в процесі кримінального провадження.

На відмінну від чинного КПК України 1960 року чітко та остаточно не було передбачено такого суб'єкта кримінально-процесуальних правовідносин, хоча в контексті деяких статей поняття заявника законодавцем все-таки використовувалось [4].

Кримінальним процесуальним кодексом України в редакції 2012 року (далі — чинний КПК) заявника визначено як повноцінного учасника кримінального провадження [5].

Чинний кримінальний процесуальний закон вперше вмістив в собі окрему правову норму, що регламентує процесуальний статус заявника та визначає його поняття як учасника кримінального провадження.

Статтею 60 КПК України встановлено виключний перелік прав заявника, які визначають обсяг та межі його дозволеної і гарантованої поведінки у кримінальному провадженні, а саме: отримувати від органу, до якого він подав заяву, документ, що підтверджує її прийняття і реєстрацію, подавати на підтвердження своєї заяви речі і документи; отримувати інформацію про закінчення досудового розслідування.

Згідно КПК, заявник це фізична або юридична особа, яка звернулась із заявою або повідомленням про кримінальне правопорушення до органу державної влади, уповноваженого розпочати досудове розслідування.

Заяви та повідомлення про кримінальне правопорушення можуть бути подані до органів прокуратури, органів внутрішніх справ, органів безпеки, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, органів державного бюро розслідувань.

Так, кримінально-процесуальне законодавство визначає органом досудового розслідування державні установи до яких відносяться:

- слідчі відділення, відділи, управління поліції, що підпорядковані Міністерству внутрішніх справ України (ч. 3 ст. 13 Закон України “Про національну поліцію”) [6];
- слідчі підрозділи регіональних управлінь Служби безпеки України, управління центрального апарату Служби безпеки України (ст. 10 Закону України “Про Службу безпеки України”) [7];
- слідчі відділи, управління податкової міліції та податкових інспекцій (ст. 20 Закон України “Про державну податкову службу”) [8];
- Державне бюро розслідувань, яке має бути створене до 2017 року.

Таким чином, заявник у разі отримання інформації про кримінальне правопорушення повинен звернутись із заявою або повідомленням до одного з перелічених органів або до його найближчого підрозділу.

Заявником у кримінальному процесі може бути як фізична, так і юридична особа.

Заявник як фізична особа — дієздатна особа, яка досягла 16-річного віку, а от термін юридичної особи як заявника кримінальний процесуальний

кодекс України не визначає.

Однак, відповідно до ст. 80 Цивільного кодексу України, юридичною особою є організація, створена і зареєстрована в установленому законом порядку [9]. Таке визначення юридичної особи законодавством не заборонено використовувати в інших галузях права, а тому може бути реалізовано і в кримінальному процесі.

Разом з тим, існує відмінність повідомлень про кримінальне правопорушення юридичних та фізичних осіб, його сутність полягає в тому, що повідомлення та заяви фізичних осіб можуть бути подані як в письмовій, так і в усній формі, натомість повідомлення підприємств, установ, організацій та їх посадових осіб мають бути викладені у письмовій формі та підписані особами, які уповноважені діяти від їх імені, а також виконанні на фірмовому бланку відповідної юридичної особи або належним чином засвідчені штампом і печаткою.

Набуття статусу заявника відбувається з моменту подання особою до уповноваженого органу заяви про вчинене кримінальне правопорушення або його готування.

Детально дослідивши процесуальні права заявника та порівнявши їх з правами свідка та потерпілого у кримінальному провадженні, можна зробити висновок, що він фактично не може приймати активну участь у процесі доказування. Так, згідно ст. 60 КПК України, заявник позбавлений права брати участь у слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях, заявляти клопотання щодо проведення слідчих (розшукових) дій, та відповідно, фактично не може процесуально впливати на оперативність та строки проведення досудового розслідування та зокрема на хід окремих слідчих (розшукових) дій попри наявності відповідних даних про вчинення кримінального правопорушення на відміну від потерпілого, який має цілих три групи процесуальних прав у кримінальному провадженні: 1. права які він має протягом всього кримінального провадження (ч. 1 та ч. 4 ст. 56 КПК); 2. права, які він має під час досудового розслідування (ч. 2 ст. 56 КПК); 3. права які він має під час судового провадження (ч. 3 ст. 56 КПК) [10].

Таким чином, діючим КПК передбачено, що потерпілий, як особа якій кримінальним правопорушенням завдано фізичної, моральної або майнової шкоди, уповноважений на повноцінну, безпосередню та активну участь у всьому процесі кримінального провадження шляхом реалізації низки дієвих повноважень.

У процесі кримінального провадження особа, що звернулась до уповноваженого органу із заявою про кримінальне правопорушення, за наявності визначених у КПК підстав, може бути визнаною потерпілим у кримінальному провадженні, цивільним позивачем або свідком, якщо вона стала очевидцем вчиненого кримінального правопорушення.

В окремих випадках, у разі здобуття органами досудового розслідування достатніх доказів про вчинення відповідною особою кримінального правопорушення, заявник може набути статусу підозрюваного (обвинуваченого). Проте, і в цьому випадку є певні межі зміни

процесуального статусу заявника, що не визначенні законодавством.

Так, фізична особа, яка звернулась до правоохоронного органу з повідомленням про злочин, за своєю правою природою може бути піддана процесуальній трансформації, у разі наявності зазначених в КПК підстав, із заявника на потерпілого, цивільного позивача, свідка або підозрюваного. Внаслідок чого вона в праві набути інших процесуальних прав та повноважень, визначених для відповідних учасників кримінального провадження.

Юридична особа — заявник, на відмінну від фізичної особи, в процесі кримінального провадження може змінити свій процесуальний статус лише на потерпілого або цивільного позивача, при наявності зазначених у законі підстав.

Загалом, права заявника в порівнянні з правами потерпілого є досить примітивними та можуть бути реалізовані тільки під час досудового розслідування, а отже безпосередньо не дозволяють йому здійснювати контроль за об'єктивністю та законністю діяльності органів досудового розслідування.

В кримінальному процесуальному законі законодавець формально визначає особу, яка звернулась із заявою про кримінальне правопорушення як повноцінного учасника кримінального провадження, однак не надає цій особі реальних процесуальних важелів за допомогою яких заявник мав би змогу здійснювати контроль за досудовим розслідуванням відповідного злочину задля отримання кінцевого результату — притягнення правопорушника до кримінальної відповідальності та відновлення конституційних прав потерпілого, які були порушені внаслідок вчинення кримінального правопорушення.

Отже, згідно норм чинного кримінального процесуального кодексу України, заявник як особа якій стало відомо про факт будь-якого кримінального правопорушення, що вчинене не відносно неї, та яка проявила правильну суспільно-правову позицію, має прагнення до боротьби зі злочинністю і допомоги потерпілому, звернулась до уповноваженого органу із заявою про злочин, тобто фактично є найпершим учасником кримінального провадження, а також ініціатором досудового розслідування, необгрунтовано не наділений процесуальними повноваженнями щодо заявлення клопотань, участі в слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях під час досудового розслідування, оскарження рішень, дій чи бездіяльності слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, та ін.

Разом з тим, як вже зазначалось законодавцем у ст. 60 КПК України закріплено **виключний** перелік прав заявника (отримання від органу до якого він подав заяву, документ, що підтверджує її прийняття і реєстрацію; подавати на підтвердження своєї заяви речі і документи; отримати інформацію про закінчення досудового розслідування) [11].

Однак, відповідно до вимог пунктів 1, 3, 4 ч. 1 ст. 303 КПК України на досудовому провадженні **заявником** можуть бути оскаржені рішення слідчого, прокурора про невнесення відомостей про кримінальне

правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань після отримання заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення, та рішення про закриття кримінального провадження[12].

Так, у практиці наявні факти незаконної відмови з боку органів державної влади, уповноважених розпочати досудове розслідування, у реєстрації кримінального правопорушення в Єдиному реєстрі досудових розслідувань (далі — Реєстр) при зверненні заявника із заявою про вчинення злочину.

У такому разі заявник **позбавлений права** оскаржити зазначене незаконне рішення посадової особи правоохоронного органу до слідчого судді, отже не може зобов'язати такий орган внести відомості до Реєстру та розпочати досудове розслідування. Як наслідок, такий злочин залишається нерозкритим, а винні особи безпідставно не притягнуті до кримінальної відповідальності.

Отже, у зв'язку з відсутністю зазначеного права, заявник не може вимагати від компетентних органів усунення певного порушення, допущеного органами чи посадовими особами, які здійснюють кримінальне провадження.

Таким чином, вимоги рівних між собою за юридичною силою статей 60 та 303 КПК України суперечать одна одній в зазначеній частині та не можуть бути реалізовані в повній мірі в процесі кримінального провадження, а отже потребують відповідного редагування в кодифікованому законі.

Що стосуються повноважень потерпілого, то в п. 7 ч. 1 ст. 56 КПК України чітко визначено його право оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді, суду в порядку, передбаченому кримінальним процесуальним кодексом [13].

Відсутність таких прав у заявника, особливо в кримінальних провадженнях без участі потерпілого, негативно впливає на повноту та об'єктивність досудового розслідування і, як наслідок, суперечить завданню кримінального провадження в частині забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування кримінального правопорушення.

Основа такого права вже закріплена в частинах 1 та 2 ст. 55 Конституції України [14], а саме: права і свободи людини і громадянина захищаються судом; кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, а отже таке повноваження повинно бути визначено нарівні з іншими в ст. 60 КПК України.

Крім того, необхідно зауважити, що окрім відсутності у заявника зазначених вище прав, які б він міг дієво реалізувати під час досудового розслідування, його законодавством не наділено також і правом апеляційного оскарження рішень слідчого судді під час досудового розслідування та рішень суду під час судового провадження.

Забезпечення апеляційного оскарження є одним з найважливіших принципів судочинства, які в комплексі забезпечують виконання завдань суду із захисту прав і охоронюваних законом інтересів громадян та організацій,

зміцнення законності й правопорядку, забезпечення справедливого розгляду справ судами у відповідності з нормами законодавства, зокрема у кримінально-правовій сфері.

Таку правову змогу на апеляційне оскарження повинен мати і заявник, адже він є особою яка зацікавлена в результаті досудового розслідування кримінального правопорушення та судового розгляду і має процесуальний статус учасника кримінального провадження.

Грошевий Ю.М. виправдано зазначає, що “одним з основних положень, які повинні знайти своє втілення в новому КПК України, є ідея про розширення приватних засад у кримінальному процесі. Передумовою цього розширення є, з одного боку, принцип юридичної рівності, який передбачає рівність прав і свобод; рівність юридичних властивостей, у межах яких суб’єкти кримінально-процесуальних відносин здійснюють свою кримінально-процесуальну діяльність, а також їх рівність перед законом і судом, а з іншого – забезпечення реального впливу учасників кримінально-процесуальної діяльності на остаточне рішення по даній кримінальній справі, використання при цьому передбачених законом публічних засобів захисту” [15].

Якщо знову повернутись до кримінального провадження де не бере участь потерпілий, окрім заявника фактично ніхто не має на меті розкрити злочин та притягнути до кримінальної відповідальності правопорушника, який його вчинив, а отже у разі прийняття необ’єктивного рішення слідчим суддею під час досудового розслідування та судом за результатами судового розгляду, такі рішення можуть залишитись неоскарженими, у разі не реагування на них державного обвинувача, і в подальшому невиправдано формуватимуть судову практику.

Отже, право заявника на апеляційне оскарження судових рішень в процесі кримінального провадження повинно бути гарантоване кримінальним процесуальним законом, і як наслідок, сприятиме підвищенню рівня дієвості кримінального провадження та в сукупності з іншими правовими нормами забезпечить виконання завдань кримінального судочинства.

Висновки: Таким чином, особа яка звернулась із заявою або повідомленням про кримінальне правопорушення до органу державної влади уповноваженого розпочати досудове розслідування є важливим учасником кримінального провадження та потребує значного розширення процесуальних повноважень, чітке визначення яких сприятиме захисту прав і законних інтересів заявника, виступатиме додатковою гарантією об’єктивного, повного та неупередженого здійснення кримінального провадження.

Література:

1. Костилева Г.В., Муженська Н.Є. Заявитель – учасник уголовного

- судопроизводства // «Законність» – 2012. - №7. С. 52-56.
2. Родевич Л.І. Класифікація учасників уголовного процесу // Міжнародний науково-практичний правовий журнал «Закон и жизнь» - 2007. - №3. С. 184.
 3. Багаутдинов Ф.Я. «Процесуальне положення заявителя» // Інтернет журнал «Закон». 2003. - №1. С. 29-30.
 4. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28.12.1960 // Електронний ресурс. - [Режим доступу]: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1001-05>
 5. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 // Електронний ресурс. - [Режим доступу]: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
 6. Закон України «Про національну поліцію» від 02.07.2015 №580-VIII // Електронний ресурс. - [Режим доступу]: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/580-19>
 7. Закон України «Про Службу безпеки України» від 25.03.1992 №2229-XII // Електронний ресурс. - [Режим доступу]: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2229-12>
 8. Закон України «Про державну податкову службу» від 04.12.1990 №509 XII // Електронний ресурс. - [Режим доступу]: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/509-12>
 9. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 // Електронний ресурс. - [Режим доступу]: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
 10. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 // Електронний ресурс. - [Режим доступу]: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
 11. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 // Електронний ресурс. - [Режим доступу]: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
 12. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 // Електронний ресурс. - [Режим доступу]: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
 13. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 // Електронний ресурс. - [Режим доступу]: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
 14. Конституція України від 28.06.1996 №254к/96 ВР // Відомості Верховної ради України. – 1996. №30. Ст. 141.
 15. Грошевий Ю. Проблеми удосконалення законодавства, що регулює кримінально-процесуальну діяльність // Вісник Академії правових наук України.– 2003. - № 2 (33) - № 3 (34). – С. 686-698.